

הרב יואל בן נון
מלכים, נביאים ומקורות חיצוניים
שיעור מספר 1
תאריך המלכת חזקיהו והמהפכה הלאומית בימיו

א. מי הגלה את שומרון?

תיאור מלכותו של חזקיהו על יהודה מופיע בספר מלכים ב פרק יח פסוקים א-יב. כפי שעולה מפסוקים א-ח, השנים הראשונות של מלכותו היו פשוטות באופן עקרוני, ואכן באותו הזמן העיר שומרון, בירת ממלכת ישראל, עדיין עמדה על תילה. רק לאחר שש שנים, כפי שמפורש שם בפסוקים ט-יב, עולה מלך אשור על שומרון ולבסוף מגלה אותה, מציאות שמשיעה כמובן גם על ממלכת יהודה.

בפסוק ט נאמר שמי שעלה על שומרון היה שלמנאסר. בפסוק י נאמר "וַיִּלְכְּדָהּ מֶלֶךְ אֲשׁוּרִים". אפשר היה לקרוא את זה בלשון יחיד, שלמנאסר לכד, אולם המסורת קוראת את זה בלשון רבים. ואומנם יש לשים לב שבפסוק יא נאמר באופן כללי שמלך אשור הגלה ללא ציון שמו של שלמנאסר. ובאמת, ישנן תעודות ארכיאולוגיות המוכיחות שלמרות שלמנאסר התחיל במצור על שומרון, הוא לא הספיק לכבוש את העיר לפי מותו ומי שהשלים את המלאכה והגלה את שומרון היה סרגון. מסורת הקריאה תואמת, אם כן, לממצא הארכיאולוגי.

ב. מסע סנחריב בשנת 14 לחזקיהו - הצגת הבעיה

בפסוק יג מסופר שבשנת 14 לחזקיהו התחיל מסע סנחריב על ערי יהודה. אולם תאריך זה הוא בעייתי: לפי התעודות האשוריות¹ סרגון (השני) מלך 16 שנה, משנת 721 עד 705 לפני הספירה, ובשנה זו עלה לשלטון סנחריב. כמו כן, על פי התעודות האשוריות, שומרון חרבה בשנת 720. לאור זאת, כאשר כתוב בספר מלכים ב פרק יח שחזקיהו מלך 6 שנים לפני חורבן שומרון, הכוונה היא לשנת 726 לפני הספירה. אלא שאם כך, איך יתכן שסנחריב עלה על יהודה בשנת 14 לחזקיהו והרי זוהי שנת 712 וסנחריב עדיין לא מלך!

ג. האם האשורים הגלו את כל הישראלים מממלכת שומרון?

ד"ר רבקה רביב הציעה לכך פתרון מבריק אך כדי להבין אותו צריך לעמוד על הרקע של סוף ימי שומרון. במלכים ב פרק ז מסופר על בגידתו של הושע (שהומלך ע"י האשורים) במלך אשור מה שגרם לשלמנאסר להכריז מלחמה נגדו. שם בפרק יח, י מסופר שבשנה התשיעית להושע נלכדה שומרון.

מדוע מרד הושע? לאורך כל התקופה הזו, מאז שהאשורים השתלטו על אזור החוף של הים התיכון, ניסו מלכים אזוריים שונים לכונן קואליציות אנטי אשוריות. גם הושע מלך ישראל היה חלק ממהלך זה וכך גם מלכי ישראל ויהודה בדורות הבאים. התקווה לסלק את הכובש הביאה גלים אחרי גלים של ניסיונות מעין אלו. אלא, כפי שעוד נראה, הנביאים התנגדו למרידות אלו ותבעו לקבל את דין

¹ ראו שם בפרק החמישי בספר.

ה'. חוסר היכולת לקבל את גזר דינו של ה' גרמה בסופו של דבר גם למרוד בבבל, מרידה שהסתיימה עם חורבן הבית הראשון.

יש שני פרקים חשובים בספר הושע ובספר ישעיהו המתארים את המציאות החברתית-פוליטית של שומרון ערב החורבן. [בהושע פרק ז](#) ישנה נבואת תוכחה על ישראל ושומרון ובפסוקים ד-ז מופיע משל:

(ד) כָּל־מְנַאֲפִים כְּמוֹ תַנּוּר בְּעֶרְהָ מְאֵפָה יִשְׁבּוֹת מְעִיר מְלוּשׁ בְּצֶק עַד חֲמֻצָתוֹ. (ה) יוֹם מְלַכְנוּ הֶחֱלִי שָׂרִים חֲמַת מֵיָיִן מִשֶּׁךְ יָדוֹ אֶת לְצֻצִים. (ו) כִּי קָרְבוּ כְתַנּוּר לִבָּם בְּאֶרְבָּם כָּל הַלֵּילָה יִשָּׁן אִפְהֶם בְּקֶרֶת הוּא בְּעַר כָּאֵשׁ לְהִבָּה. (ז) כָּל־מְנַאֲפִים יִחְמוּ וְכַתּוּב וְאָכְלוּ אֶת שִׁפְטֵיהֶם כָּל מְלַכְיהֶם נִפְלוּ אֵין קָרָא בָהֶם אֱלִי.

זהו משל המתאר אופה שנרדם תוך כדי הכנת הלחם והכל עולה באש. אין מי שיהפוך את הפת בתנור. גם הנמשל מופיע שם בתיאור של משתה יין, פוליטיקה מכווערת והנהגה לא מתפקדת. זו הסיבה שהכל נשרף. מפסוק יא מוכח שנבואה זו נאמרה בימי הושע מלך ישראל: "וַיְהִי אֶפְרַיִם כִּיּוֹנָה פוֹתָהּ אֵין לֵב מְצַרִים קָרָאוּ אֲשׁוּר הִלְכוּ". יש כאן תיאור של פנייה אל מצרים. עד ימי הושע מלך ישראל מצרים לא הייתה מעורבת בכלל והוא הראשון שפונה אליהם לעזרה (מלכים ב' יז, ד). ואומנם בספר הושע עד סוף פרק ד לא הוזכרו כלל עמים המעורבים בפוליטיקה של ישראל. בפרקים ה-ו רק אשור מוזכרת ומכאן ואילך גם מצרים. אם כן, התוכחה בהושע פרק ז מכוונת לימים של מרידת ישראל באשור בתקופת הושע מלך ישראל.

גם ישעיהו הנביא מוכיח את שומרון ומתארה באופן דומה. [בפרק כח](#) פסוק א ישעיהו מתאר לאנשי ירושלים את מה שקרה לשומרון ושוב מופיע כאן היין והמשתה: "הוֹי עֲטֹרַת גְּאוֹת שְׁכָרֵי אֶפְרַיִם וְצִיץ נֶבֶל צְבִי תִפְאֲרָתוֹ אֲשֶׁר עַל רֹאשׁ גֵּיא שְׁמָנִים הִלּוּמֵי יֵינִי". פסוק ב מתאר את השיטפון של האויבים שיחריב הכל והכוונה היא, כמובן, למלך אשור.

מה שמעניין מאוד הוא פסוק ה שם, בו מדבר ישעיהו על השארית שיישארו לאחר החורבן:

בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' צְבָאוֹת לְעֵטְרַת צְבִי וְלְצִפְרִית תִּפְאֲרָה לְשֹׂאֵר עַמּוֹ.

רעיון השארית והשיקום שלה על ידי ה' הוא מוטיב החוזר אצל ישעיהו במספר מקומות בספרו. אולם על איזה שארית מדובר כאן בנבואה שלפנינו? בדרך כלל מקובל להבין שהכוונה היא לשבט יהודה שהרי ממלכת ישראל גלתה עם חורבן שומרון. אלא שניתן להוכיח שלמעשה גם לאחר חורבן שומרון והגליית התושבים, נשארו תושבים רבים בממלכת שומרון.

ראשית, בשבר מצבה שנמצאה בעירק [ונושאת כתובת של סרגון השני](#)² מלך אשור נאמר שהוא הגלה 27,290 תושבים משומרון. אולם ברור שהממלכה הייתה גדולה הרבה יותר. מסתבר, אם כן, שהוא הגלה רק את הכוחות החשובים, אך לא את מרבית האוכלוסייה הכפרית. מה קרה עם אלו שלא גלו? אפשרות אחת היא שברגע שהאשורים הביאו לכאן אוכלוסייה אחרת הרבה ברחו מעצמם למקומות שונים. ישעיהו בפרק יא פסוק יא מתאר קיבוץ גלויות ממקומות רבים גם ממזרח לבבל ובמצרים הדרומית וכוש (אתיופיה). זאת אומרת שכבר בימי ישעיהו ברחו לשם ישראלים. בנוסף, חלק ברחו כנראה לירושלים, כאשר יש ויכוח בין החוקרים מהו ההיקף של התרחשות זו והאם הגידול של ירושלים בימי חזקיהו הוא תוצאה של הגירה משומרון.

² ראו גם מרדכי כוגן, "אסופות כתובות היסטוריות מאשור ובבל: מאות ט'-ו' לפסה"נ", ירושלים תשס"ד עמ' 62-63.

אפשרות שנייה היא שחלק גדול נשאר על אדמתו, חסרי כל ממש. אם כך הרי שעשרת השבטים לא נעלמו לחלוטין. ניתן להביא כמה הוכחות לכך:

1. [בירמיהו פרק מא](#), פרק המתאר את המתרחש בירושלים לאחר החורבן (150 שנה לאחר גלות שומרון), מסופר על 80 אנשים שבאו אל גדליה בן אחיקם אל המצפה לאחר ששמעו שהמקדש חרב. בהגיעם לירושלים רובם נרצחו על ידי ישמעאל. כפי שמפורש שם, האנשים הללו הגיעו משכם, שילה ושומרון. זאת אומרת ש 150 שנה לאחר הגליית שומרון עדיין גרים ישראלים בתחומי הממלכה.

2. [בהושע פרק יא](#) פסוקים ח-ט הנביא מדבר על רחמי ה' על ישראל ועל כך שהוא לא ישחית את אפרים:

(ט) לא אֶעֱשֶׂה חֶרוֹן אָפִי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחַת אֶפְרַיִם כִּי אֶל אֲנֹכִי וְלֹא אֵישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר.

לאחר מכן הוא מתאר גם את שובם של הגולים:

(יא) יִחְרְדוּ כְצִפּוֹר מִמְצָרִים וּכְיוֹנָה מֵאֶרֶץ אֲשׁוּר וְהוֹשְׁבֵתַיִם עַל בְּתֵיהֶם נְאֻם ה'

אם כן, מצד אחד הוא מתאר את החזרה גם מאשור אך גם ממצרים, לשם, ככל הנראה, רבים ברחו. מצד שני, ועוד קודם לכן, הוא מדבר על כך שאפרים לא תשחת שוב. זאת אומרת שהאנשים שגרים שם לא יגלו. משמע, אם כן, שלא כולם גלו.

ד. מתי החלה המהפכה של חזקיהו ועשיית הפסח?

לאור זאת יש לעבור ולעיין [בדברי הימים ב פרק כט](#). הכתוב שם מרחיב ומפרט על מהפכת חזקיהו לאחר ימי אחז. אחז, אביו של חזקיהו, נכנע כניעה דתית מוחלטת לאשור, בנה מזבח אשורי בירושלים וסגר את שערי המקדש, וכפי שמסופר במלכים ב ובדברי הימים ב. לאחר מותו חזקיהו עשה מהפכה, פתח את שערי המקדש והחזיר את יהודה לעבודת ה'. על פי המתואר שם חזקיהו בראשית מלכותו מטהר את המקדש, טיהור שלוקח קצת יותר משבועיים, ולאחר מכן הוא עושה מעמד גדול סביב הקרבת הפסח.

מתי התרחשה מהפכה זו של חזקיהו? בפסוק ג בדברי הימים שם נאמר שזה התרחש בחודש הראשון למלכותו. האם יתכן הדבר שמיד עם התמנותו למלך הוא יעשה כזו מהפכה? אפשר שבאמת הייתה לו תמיכה מבפנים ואכן ישעיהו היה עמו ומסתבר שהייתה קבוצה שלמה שחיכתה לכך ורק חיכו לנתינת האות.

אולם נראה שישנה אפשרות שנייה ובשביל זה צריך לקרוא את דברי הימים ב פרק ל. חזקיהו אוסף את כל העם, מבאר שבע ועד דן, לעשות את הפסח בחודש השני. גם בהמשך שם מתוארת הזמנתם של ישראלים מזבולון וצפון הארץ. חז"ל ([בבלי גיטין פח ע"א](#)) אמרו שהושע בן אלה הסיר את המחסומים ונתן רשות לעלות לירושלים. ההנחה של מדרש זה הוא שמהפכת חזקיהו התרחשה עוד לפני גלות שומרון והושע אף שיתף עם פעולה עם חזקיהו. כך מובן כיצד באו אנשים מן ומצפון ארץ ישראל לירושלים משום שהם עדיין לא גלו.

ה. ההמלכה הכפולה של חזקיהו והפתרון לבעיית עליית סנחריב בשנת 14 למלכות חזקיהו

אולם אפשר בהחלט להבין אחרת, כך שהזמנתם של אנשי ממלכת ישראל לפסח בירושלים התרחשה לאחר גלות שומרון, וכפי שהוכחנו לעיל שרבים מאנשי שומרון נשארו בתחומי ממלכת ישראל לאחר הגלות. אם כך הרי שלאחר גלות שומרון חזקיהו פרס חסותו גם על שארית ממלכת ישראל.

ד"ר רבקה רביב הציע שחזקיהו נהג בדגם של דוד שהומלך פעמיים, פעם אחת על יהודה בחברון ופעם שנייה על ישראל ויהודה בירושלים. רביב הציעה שהייתה המלכה שנייה לחזקיהו 6 שנים אחרי חורבן שומרון (הראשונה הייתה 6 שנים לפני כן) ובהמלכה זו אנשי הפליטה, אנשי ממלכת ישראל שלא גלו, היו שותפים וקבלו על עצמם את חזקיהו כמלכם. על פי הצעה זו חגיגת הפסח הגדולה של חזקיהו המתוארת בדברי הימים הייתה למעשה המלכה שנייה של חזקיהו על כל ישראל כאשר ההמלכה הוסוותה באמצעות חגיגת הפסח. הצעתה של ד"ר רביב, לפיה הייתה המלכה שנייה 6 שנים לאחר חורבן שומרון מסבירה את המהירות של המהפכה של חזקיהו שכבר היה מלך (על יהודה) 12 שנה. בנוסף, זה מסביר גם את הקושי עם התאריך עמו פתחנו את השיעור: כאשר הכתוב מוסר שבשנת 14 לחזקיהו עלה סנחריב, הכוונה היא לארבע עשרה שנה להמלכתו השנייה של חזקיהו וזה באמת שנת 702 לפני הספירה, מספר שנים לאחר שסנחריב מלך.

ו. סיכום

בשיעור זה עמדנו על העובדה שגם לאחר חורבן שומרון וממלכת ישראל, נשארו ישראלים רבים בתחומי ממלכת ישראל. חזקיהו, מלך יהודה, שהחל באותו זמן בשורה של מהפכות פרש חסותו גם על תושבי ממלכת ישראל ולמעשה הומלך בפעם השנייה. מעמד הפסח הגדול לא היה רק מעמד של חידוש הברית עם ה' אלא גם, כנראה באופן מוסווה מעיני האשורים, מעמד של המלכה. זוהי הייתה מהפכה לאומית של חזקיהו. הצענו כי לאחר שחזקיהו הומלך בפעם השנייה הוא גם החל לספור מחדש את שנות מלכותו ובכך, כפי שהציע ד"ר רבקה רביב, אפשר להסביר את הפסוק במלכים ב פרק יח, יג המדבר על שנת 14 למלכות חזקיהו כשנה שבה עלה סנחריב מלך יהודה על ירושלים.